

BRISMENE
I ÄLDRE TIDER

Förord

I samband med arbetet att dokumentera Skattegårdens historia har det dykt upp en hel del information rörande övriga gårdar i Brismene. Lite av detta är sammanställt nedan. Det mesta rör äldre tider, före Laga skifte på 1840-talet. Det är alltså inte någon heltäckande genomgång utan spridd information om sådant som har råkat dyka upp.

Det mesta går att hitta på nätet, i första hand via Riksarkivets och Lantmäteriets hemsidor. På Riksarkivet finns kyrkböcker inklusive husförhörlängder samt de så kallade Landskapshandlingarna från mitten av 1500-talet och framåt. Här finns också Mantalslängder, Jordeböcker och Roterings och utskrivningslängder. Ett kommersiellt komplement till Riksarkivet är ArkivDigital, här har man skannat in de gamla dokumenten i färg och man kan även hitta sådant som ännu inte är digitaliserat på Riksarkivet. Här får man dock betala en avgift för att få tillgång till materialet. Riksarkivet och Lantmäteriet är gratis, fast om man vill ha kopior på handlingar hemskickade eller mejlade kostar det en mindre summa per sida (2022).

På Lantmäteriet hittar man historiska kartor från 1645 och framåt samt lantmäterihandlingar dels från Storskiftet på 1780-talet och från Laga skifte på 1840-talet. Här finns även inskannat en hel del lite nyare handlingar från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet gällande lantmäteriåtgärder i byn.

För att se vilka som bott på gården rekommenderas att gå in på Kinneveds Hembygdsförenings hemsida, www.kinneved.se, man har lagt ner ett jättearbete på att föra in informationen från främst husförhörlängderna. Detta omfattar tiden från mitten av 1700-talet och framåt.

Boken "Fårad mark" av Niklas Cserhalmi¹⁷, tänkt som underlag för studiecirkel, är pedagogisk och innehåller förutom beskrivningar av odlingslandskapets utveckling också en beskrivning hur man tolkar och överlagrar äldre kartor på modernare för att förstå var gårdarna låg och vilken mark som var odlad osv.

Staffan Olofsson
Version 2.3, 2024-04-24

Mejla gärna synpunkter till staffanolofs@gmail.com.

Versionshistoria

Version	Datum	Uppdatering
1.0	2022-11-01	Första versionen
2.0	2023-04-09	Uppdaterat avsnittet om Västarp.
2.1	2024-01-03	Lagt till referens [41], Laga skifte Ekesgärde.
2.2	2024-02-29	Ändrat under Västarp samt Referenser: • Lagt till referens [42] om Gustaf Silfversvärds anor. • Lagt till referens [43] om säterier i Skara stift. Lagt till beskrivningen av Västarp vid försäljning 1795 som finns i denna bok. • Lagt till referens [44], medeltidsbrev SDHK 35931. • Smärre justeringar.
2.3	2024-04-24	Lagt till notering om folkmängden i Brismene vid Älvsborgs lösen. Lagt till referens [45] Älvsborgs lösen 1813 – 1618.

Inledning

Det finns stora mossar på båda sidor om Brismene, Ripelången mot Jäla i väster och Karbomossen mot Kinnarp och Börstig i öster. Hur det såg ut innan utdikningarna började i slutet på 1800-talet, se Torpininventeringen¹¹, framgår ganska tydligt på häradskartan från 1714⁶. Mossarna var sjö och sankmark en gång i tiden och det var bara de högre belägna delarna emellan som var torr mark. I Börstigsboken¹² finns lite skrivet om detta.

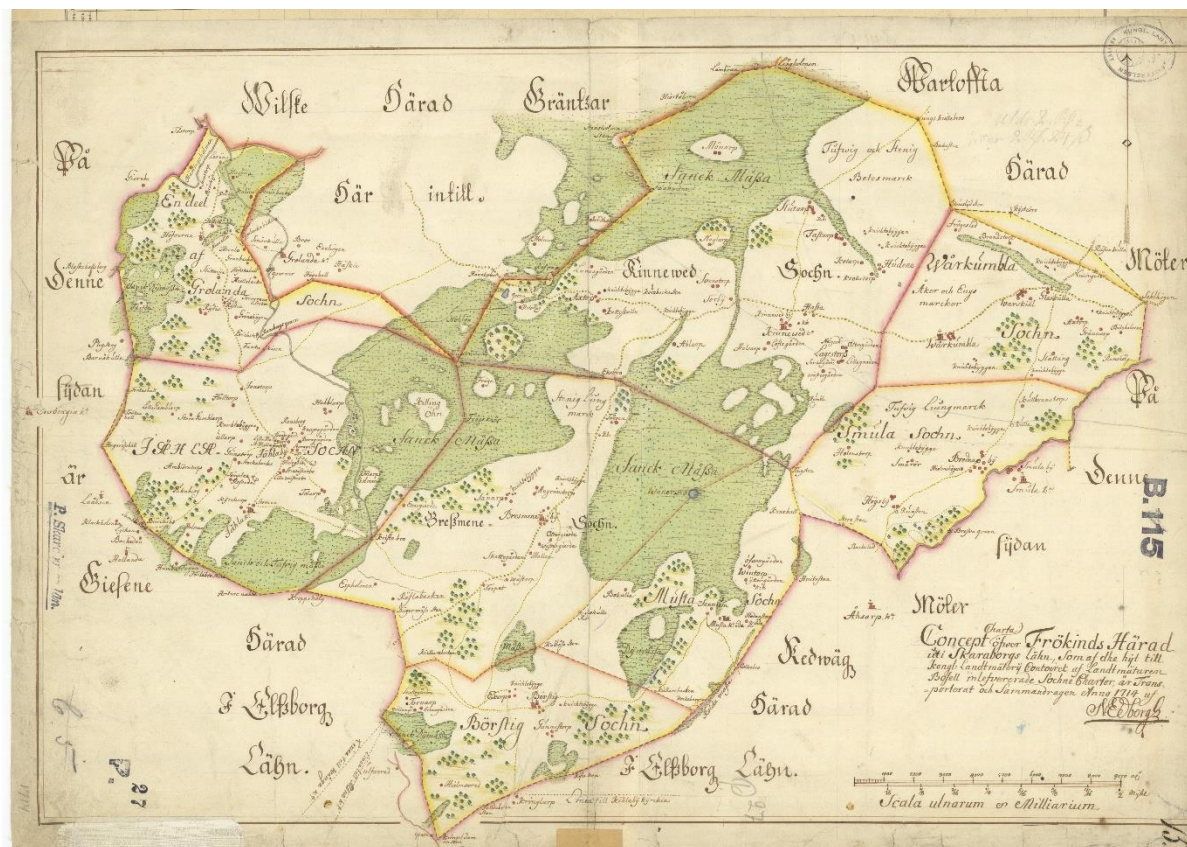

Bild 1: Frökinds härad 1714. Grönt markerar mossmark⁶.

Ortnamnet Brismene verkar ha uttalats ungefär likadant även i äldre tider^{13,14}, byn finns noterad år 1308 och 1311 som "Brysmini", 1330 som "Brismini" och 1334 som "Brysmene" respektive "Brismene".

I Svenskt Ortnamnslexikon³⁴ kan man läsa följande:

"Brismene sn, Frökinds hd, Västergötland. Brismini 1330-talet. - Kyrkbyn har givit socknen dess namn, vars efterled innehåller -> vin 'betesmark; äng'. Vad förleden innehåller är ovisst, möjligen västgötamålets bresma 'spricka'."

Det sistnämnda, tolkningen att förleden skulle komma från bresma 'spricka', är dock väldigt tveksam enligt Ortnamnen i Skaraborgs län, Frökinds härad, referens [13].

I äldre tider var marken uppdelad i skattejord, frälsejord, kronojord, kyrkojord och klosterjord beroende på vem som ägde den. På 15 - 1600-talet övergår kyrkojord till att kallas kronojord. Gustav Vasa konfiskerade ju kyrkans egendom redan under första delen av 1500-talet men klostren avvecklades inte på en gång. Gårdar som ägdes av klostren blev dock så småningom antingen kronojord eller som i fallet med mark tillhörande Gudhems kloster; frälsejord, förlänad till Greve Peder Brahe.

Skattejord var mark som tillhörde en självägande bonde och som betalade skatt till kronan. Det fanns fem skattehemman i Brismene: Dalbogården och Mellomgården i Sonnarp, Östergården (Bryngelsgården) i Brismene, Skattegården i Westorph och Hallen i Brismene. Med Brismene avsågs själva kyrkbyn.

Kronojord ägdes av kronan och gården brukades av en kronobonde (arrendator) som betalade arrende (*avrad*) till staten. Tången till exempel var kronogård och klassades flertalet år som "öde" på 1500-talet, dvs odlades inte och fick därför skattefrist (*afkortning*). "Upptogs" 1581 av kronan som kronojord och gården fick fyra års skattefrist. År 1579 övergår Lillagården till kronan efter att ha varit frälsegård, kanske var den tillfälligt förlänad.

Kyrkojord var Stommen och Klockaregården samt Västergärdet. Stommen försörjde prästen som bodde i Börstig, Brismene tillhörde Börstig (prästa-)giell.

Angrimstorp Mossagården skattade till Gudhems kloster innan den förlänades och blev frälsegård. Angrimstorp Nolgården skattade till Vadstena kloster och blev sedan kronogård.

Frälsejord ägdes eller disponerades (förläning) av en adelsätt och arrenderades ut till frälsebonden som då betalade arrende till ägaren/adelsmannen i stället för till staten. Förutom själva Västarp som hade två frälsebönder (arrendatorer) och Angrimstorp Mossagården (se ovan) var Ekesgårde, Storagården, Östergårde och Norrgården i Sonnarp frälsehemman. Innan år 1579 var även Lillagården ett frälsehemman. Tången som tillhörde kronan, förlänades också under några år i början av 1600-talet.

Sätessgård eller säteri var en gård som ägdes av adeln. Säteriet skulle vara en frälseätts huvudgård och där gavs ypperligt frälse dvs inte någon form av skatt betalades till staten från en säterigård eller från dess underlydande gårdar som låg inom så kallat rå och rör för huvudgården. Rå och rör kommer från rågång och rör/röse. Ett säteri skulle vara minst två mantal och byggnaden skulle vara ståndsmässigt uppförd. I och med att man inte betalade skatt behövdes heller inte marken mätas in och sättas ut på karta. Därför saknas äldre officiella kartor över t.ex. Västarps marker. Den första riktiga kartan över Brismene (förutom säteriets marker) är den så kallade geometriska kartan från 1645, se sidan 26.

Byn har genomgått stora förändringar genom årens lopp. 1757 utfärdades en förordning om storskifte och detta genomfördes för Brismenes del på 1780-talet. Laga skifte gjordes för Tångens del 1824 - 1831 (enskifte) och för resten av byn skedde den på 1840-talet. Dessa skiften finns väl dokumenterade i kartor och lantmäterihandlingar och man kan se hur det såg ut före respektive efter skiftena. Troligen har även ett tidigare medeltida skifte av själva byn gjorts efter principen "Solskifte", detta refereras nämligen till i handlingarna från Storskiftet.

Vid Storskiftet flyttades inga gårdar ut, däremot är omfördelningen av marken omfattande. Innan Storskiftet hade man haft principen att alla skulle vara med och dela på den goda jorden och en gård hade därför små tegar i princip överallt i socknen, det var väldigt plottrigt. Vid Storskiftet sammanfördes marken till större enheter så att varje gård fick mer sammanhängande jord. Vid Laga skifte justerade man marken ytterligare och det var nu man även delade upp gårdarna efter dess ägare, oftast fanns det flera sådana genom arv, och flyttade ut dem till där de flesta ligger idag. Klockaregården till exempel som låg i byn mellan Stommen och småskolan, blev två enheter och båda flyttades ut från byn.

Om man jämför kartorna från Storskiftet på 1780-talet⁷ med kartorna från Laga skifte på 1840-talet⁹ kan man se att på de ca 60 år som förflutit har antalet byggnader på gårdarna ökat avsevärt. Om man

tar Skattegården som exempel fanns det år 1784 en ladugård och ett boningshus. Antalet ägare var samtidigt tre så flera familjer bodde uppenbarligen i samma hus. Sextio år senare hade antalet boningshus med tillhörande ladugårdar och uthus ökat till fem och detsamma gällde antalet ägare. Tre av dessa flyttade efter Laga skifte ut och blev Pålen, Börsholmen och det som idag heter Skattegården 2.

Äldre tider

Under Gustav Vasas tid började man mera noggrant dokumentera hur mycket skatt som varje gård skulle betala till kronan. Skatten betalades mestadels in natura i form av till exempel smör eller säd men även i form av dagsverken och penningar. Även inkomsterna till kyrkan, så kallat tionde, bokfördes samt ibland även böter till kyrkan, "saköre", och detta finns noterat från och med senare delen av 1500-talet i de så kallade Landskapshandlingarna.

Skriftliga källor från före mitten av 1500-talet är mer sporadiska men går att hitta. Här är några exempel:

I ett testamente från år 1308, skrivet på latin, skänker Arnfrid Johansdotter sin gård i "hagbardhæthorpe" (i Jäla?) till nunneklostret i Gudhem^{36 37}. Till testamentsexekutorer utses Ingemund från "langhø", utfärdarens kusin "berthorus" från Brismene samt utfärdarens bror Hulte.

I ett annat testamente från år 1334, också på latin, testamenterar Ulf Håkanssons hustru Bengta Håkansdotter sin gård Gottlösa i Veta socken till Alvastra kloster samt diverse annan egendom till olika kyrkor och personer³⁸. Hennes präst Herr Peter får 30 mark denarer mot vilka hon pantsätter en gård i "brismene" och hon skänker även pengar till Brismene kyrka "Ecclesie in brysmønø".

I ett brev från 1363 tilldömer kung Magnus Odde Kraam rätt att återlösa sitt mödernegods "ij brysmine", vilket hans mormor olagligen bortgivit³⁹.

År 1376 pantsätter Orm Folkesson sin egendom "mit goz Sunathorp i Brissmundz sokn" dvs Sånarp i Brismene socken till Arvid Arvidsson för 11 1/2 mark³⁵.

Det finns även två handlingar från 1400-talet rörande Angrimstorp bevarade. Dessa är skrivna på Gudhems kloster. Notera att Brismene här stavades likadant för 600 år sedan som idag:

1. 1428-07-06: *Bengt Santasson tillskiftar Gudhems kloster Angrimstorp i "Brismene" socken mot en gård i Götene*.¹⁵
2. 1431-06-12: *Bengt "Santason" i "Holmaengium" upplåter sin gård "Angrimstorp i Brismene" socken i utbyte mot en gård i "Homlængium"*.¹⁶

Bild 2: Dokumentet från Gudhems kloster där Bengt Santason byter sin gård, Angrimstorp i Brismene socken mot en gård i "Homlængium". Holmäng, låg/ligger nära Gudhem, se ref [21].

Wikipedia om Gudhems kloster:

Vid reformationen 1527 drogs klostret in till kronan. Nunnorna fick leva på underhåll från klostrets före detta gods i utbyte mot 72 pund smör. Året därpå, 1528, förlänades det av Gustav Vasa till riddaren Nils Olofsson, med garanti för att nunnorna fick leva kvar i byggnaden på livstid. År 1529 eldhärjades klostret och blev ruin. Orsaken uppges ha varit vådeld. Abbedissan ansökte då hos kungen om att bygga upp klostret igen, och tilläts göra detta, men enbart för egna medel. Nunnorna flyttade då in hos olika privatpersoner i omgivningens allmoge. Så sent som den 15 juli 1540, då klostergodsen förlänades Peder Brahe, fanns det fortfarande kvar nunnor i trakten som levde på sin underhållsgaranti.

I landskapshandlingarna från 1581 framgår att det Angrimstorp som bebos/arrenderas av Joenn är förlänad till "Greffve Peer". På den geometriska kartan från 1645 benämns Mossagården Angrimstorp som "Frelße Grefuens gård". Gården skattade dock till Gudhems kloster fram till runt 1580, sedan anges den som frälse. Angrimstorp Nolgården skattade till Wadstena kloster åtminstone fram till 1624, kanske längre.

Den tidigaste noteringen i landskapshandlingarna angående Brismene där personerna är listade är från år 1545 och ganska svårläst. År 1572 är lättare att tyda och då fanns följande personer antecknade samt hur mycket skatt i form av smör, rogh, malth, dagsverken osv som skulle betalas (skatten är utelämnad nedan):

Brismene Sockn

Skatta heman

Anders ij Westorp	– öde 1/4	(Anders Eskielsson, Skattegården)
Håkon ij Sannarp		(Dalbogården)
Jöns ij Sannarp	– öde 1/2	(Mellangården)
Håkon ij Brismene	– öde 1/2	(Håkan Brängelsson i Östergården/Bryngelsgården)
Oloff ij Brismene på Hallen	– öde 1/2	(Hallan låg i byn där missionshuset sedan byggdes)

Crono Lanbor Halffwa

Olûff ij tångan	– öde	(Tången)
-----------------	-------	----------

Kjyrcke Landbor

Stompnen ij brismene		(Stommen)
Anders Klockare ij brismene	– öde 1/2	(Klockaregården)
Sven ij brismene		(Sven Rafvelsson, Västergårde)

Wastena Closters Lanbo

Anders ij angristorp	– öde 1/2	(Anders (Erickson), Nolgården Angrimstorp)
----------------------	-----------	--

Gudhems Closters L:

Jonn i ånistorp	– Gräffwe Peders	(Mossagården)
-----------------	------------------	---------------

Frelses Lanbor

Jöns ij Ekisgerde		
Håkon ij Sannarp		(Nolgården, Sannarp)
Oloff ij Brismene		(Storagården)
Anders Persson i bided		(ibidem dvs samma plats: Brismene by. Östergårde)
Bengt ij Westorp		(Västarps gård hade två landbor)
Lares ij Westorp		(Västarps gård hade två landbor)
Bengt ij Brismene	– öde	(Lillagården)

Detta år är många av gårdarna klassade som öde, dvs hela eller del av gården brukades inte och man kunde inte betala full skatt. Nordiska sjuårskriget 1563 – 1570 och danskarnas härjningar i området mellan den 10 juli och 12 augusti år 1566 hade satt sina spår. Brismene drabbades ändå inte lika hårt som andra byar och Falköping, se Lars Bägerfeldts skrift Ödeläggelsen Anno 1566²².

Landskapshandlingarna finns fram till 1630, därefter tar jordeböcker och mantalslängder vid.

I landskapshandlingarna finns också lite spridda anteckningar om saköre, dvs böter, men endast för kyrkliga förseelser, detta eftersom man ville bokföra dessa inkomster till kyrkan. Det finns anteckningar om diverse typer av brott, till exempel mökränkan, slagsmål, blåvite, blånad, råhn, kiötsåhr, helgdagsbrott och hemganga.

1548 döms klockaren i Brismene att betala 100 mark saköre för tre stycken "hemganga". Normalt belopp verkar ha varit 2 – 6 mark för olika "kyrkliga" förseelser! Oklart vad "hemganga" innebar men sågs uppenbarligen som mycket allvarligt.

Från skattelängderna vid indrivningen till den andra Älvsborgs Lösen 1613 – 1618 noterades hur många personer som fanns i varje gård i Börstig gäld. Om man summerar gårdarna i Brismene socken kan man för år 1618 utläsa att det då fanns 47 vuxna, 1 pojke, 7 drängar, 10 pigor och 75 barn.

Brismene socken tillhörde alltså Börstig giell/gäld (en präst för Börstig och Brismene tillsammans) under Frökinds Härad, Skaraborgs län. Personerna som skulle betala skatt omnämndes oftast inte

med efternamn utan bara som exempelvis Brýngel i Brismene, Måns i Sannarph eller Bengt i Wästorph. Med Brismene avsågs här Brismene kyrkby och underförstått Brýngel i Östergården (Bryngelsgården). Med Wästorph menades området ungefär som "Sonnarp" och kunde avse antingen Skattegården eller själva Västarp. Dessa gårdar låg ju på den tiden också nära varandra.

I Brismene by låg kyrkan, Klockaregården, Stommen, Lillagården, Storagården och Östergården (Bryngelsgården). År 1619 låg även Hallan (Hallegården) kvar i byn ungefär där missionshuset ligger, år 1645 var husen flyttade till Nygården, därav namnet. Klockaregården låg mellan Stommen och småskolan.

Gierdet avsåg Östergärdet eller Västergärdet. Båda ligger på sina ursprungliga platser.

Tånghan – Tången.

Angrimstorp; Mossagården eller Norrgården. Den ursprungliga Norrgården motsvarar Nolgården 1.

Sannarph, här låg och ligger fortfarande Norrgården (Ekbacken), Mellangården (Millomgården 2) och Dalbogården.

Wästorph avsåg Västarp's Säteri eller Skattegården. Säteriet låg vid Frumaden och Skattegården låg uppe vid nuvarande landsvägen några hundra meter därifrån. Båda kallades Wästorph.

Ekesgiärde, en gård, motsvarar troligen nuvarande Ekersgärdet 1.

Torpet, en gård som försvunnit. Hette egentligen Gustafstorp men är oftast benämnt "torpet". Detta kom att hamna på Västarp's ägor och låg inte så långt från Smedjetomten (Smia), på backen ute på åkern, se karta nedan. Stället "*avhystes och racerades*" av "*välbemälte ryttmästaren och riddaren Gustaf G Silfversvärd*" på 1780-talet. Karlshemmet hörde till Gustafstorp.

Räflebacken och Espholmen var frälsehemman under Västarp och dyker upp på något senare tid, under mitten på 1600-talet men kan ju ha funnits tidigare, gårdarna var små, ¼ respektive ⅓ mantal och togs inte upp i handlingarna förrän då.

Bodan var ett torp under Lillagården. Detta låg i utmarkerna vid Bodabacken nedanför Börsholmen och finns med på kartan från 1645.

I stort sett såg det ut på samma sätt senare vid Storskiftet på 1780-talet. Det hade blivit flera familjer på gårdarna efterhand men uppenbarligen bodde man ofta tillsammans i samma hus. På storskifteskartan finns även många torp och soldatboställen utsatta.

Lite om gårdarna före Laga skifte

Många av dagens gårdar i Brismene tillkom först i samband med utflyttningen vid Laga skifte på 1840-talet, innan dess fanns till exempel inte vare sig Börsholmen, Pålen, Skeen, Hallen/Äckorna eller Skansen och Klockaregården i byn. Bilden nedan visar hur det såg ut i själva byn vid storskiftet 1782-1784⁷.

*Anders i Angrimstorp, Anders Olßon
i Skånom, Jon i Gundmundstorp och Suen
Anderßon i Naglarp, gamble nämpnemän
alla, sampt flere män sworo och witnade
och the grant minnas och weta, när Wästorp
i Brismene Sochn hafuer warit herrasäte
wthi then förra danska feigden, och tå bod=
de en på brandstorp heet Peder Ander=
ßon som hölt tå Afuell på wästorp, och we=
ta huar stallen och stufuorno stodo.*

Den förra danske fejden syftar på nordiska sjuårskriget 1563 – 1570. Då bodde alltså Peder Andersson "till Brandstorp" på Västarp och bedrev avel där. Peder (eller Per) Andersson Hjorthufvud var son till Anders Eriksson Hjorthuvud som hade bytt sig till Brandstorp i Viste härad (söder om Grästorp) år 1507 mot Attarp i Säms socken, se ref [44]. Uppenbarligen ägde sonen Peder även Västarp men om den gått i arv eller inte är okänt.

År 1622 och 1623 förekommer i Landskapshandlingarna anteckningar om *Bengdt Spares sätasgård* i marginalen. Bengt Sparre var dotterson till Peder Andersson så gården har gått i arv.

1624 anges vilka sex frälsebönder som var under Västarp, se ovan. På den geometriska kartan från 1645 kan man se att Västarpes sätasgård då inkluderade Gustafstorp. En gång i tiden hade detta varit en egen gård men hamnat inom Västarpes ägor. På storskifteskartan från 1784 kan man se vilken mark som hade tillhört Torpet, utmärkt med "p". Karlshemmet till exempel låg på dess ägor.

På 1600-talet, innan indelningsverket infördes, hämtades soldater från befolkningen genom ett roteringssystem. Prästerna tillhandahöll längder över alla män över 15 år, delade in dem i grupper om tio och en av de tio skrevs in som soldat (knecht). I Brismene verkar det dock som ungefär var 6:e till var 7:nde man tagits ut till knekt. Roteringslängderna finns tillgängliga via Riksarkivet och här finns en hel del information att hämta.

År 1653 sorterade Räftebacken, Gûstafstorp, Östergärdet, Nolgården Sännarp, Storagården och Ekesgårdhe under *Wällborne frue Elisabeth Carlssdöter Gyllenhielms gods*. Elisabeth är antagligen änka eftersom det är hon som står för godset. Hon levde mellan 1622-1682 och var dotter till prins Karl Filip och Elisabeth Ribbing.

År 1656 finns vissa av gårdarna noterade under *Wälborne fru Anna Staakes Gods aff Sahleby*, medan andra hör till *Wälborne frû Elisabeth Gylidenhielms gods*.

1660 i Jordeboken anges alla sex frälsebönderna inklusive två på Västarp under Wälb. F. Elisabeth Gyllenhielm.

År 1682 kan man läsa följande i stället:

Mantals Rotelängd uppå Wälborne H. General Majjorens per hiertas frälsegods i Skaraborghs lähn Till inskrifning i Lidköping dhen 22 Majj Anno 1682.

	<i>Rote mantal</i>	<i>Gammal 60 åhr</i>
<i>Arwid Olåffson i Storegården i Brissmene</i>		<i>1</i>
<i>1 Jonn Arwidsson i s.g</i>	<i>1</i>	
<i>Anders Nielson i s.g.</i>	<i>1</i>	

$\frac{1}{2}$	Swen Jonsson? På gierdet	1		
	Anders Jönsson i s.g.	1		
$\frac{1}{2}$	Lars Pehrsson i Sännarp		1	ûhrsinnig
	Pehr Arfwidsson i s.g.	1		
1	Gabriel Erichson i Ekesgierde		1	
	Erich i s:g:	1		

"s.g." = samma gård.

Oklart hur det var med själva Västarp. Ytterligare noteringar finns i Jordeböckerna från ca 1630 till 1750.

Vid Storskiftet, 100 år senare, anges att *Västarp Säteri 2 hemman med $\frac{1}{4}$ Rå och Rör tillagt äges af Ryttmästaren och Riddaren af Kongl Majts Svärds Orden Vålborne Herr Gustaf Silfversvärd.*

" $\frac{1}{4}$ Rå och Rör tillagt" avser Gustafstorp. Frälsegårdarna som hörde till säteriet var följande:

- *Norrgården som och kallas Smeagården är Frälsehemman under Vestarp 1, förmedlat till $\frac{1}{2}$*
- *Storegården 1, Frälsehemman under Vestarp*
- *Östergärdet 1, förmedlat till $\frac{1}{2}$ frälsehemman under Vestarp*
- *Ekesgårde 1, Frälsehemman under Vestarp*
- *Raflabacken $\frac{1}{4}$, Frälsehemman under Vestarp*
- *Espholmen $\frac{1}{8}$, Frälsehemman under Vestarp*

Siffrorna anger mantalet. Att ett hemman var "förmedlat" innebar att det officiella mantalet ursprungligen varit större men blivit reducerat av någon anledning.

Om Gustaf Silfversvärd och hans hustru kan man läsa följande i ref [42]:

TAB 29

Gustaf Georg, (son av Lars, tab 28), född 1739-09-26 på Kvänum. Volontär vid Skaraborgs regemente 1755-03-02. Sergeant därst. 1757-06-20. Korpral vid Västgöta kavalleriregemente s. d. Kornett därst. 1760-12-11. Löjtnant 1770-08-14. Ryttmästare 1775-12-20. RSO 1779-01-24. Avsked 1789-11-21. Död 1808-08-25 Karstorp. Gift 1775-10-29 Kråk med Elisabet Magdalena Tham, född 1745-07-18 Gärdesboda, död 1814-11-26 i Skövde, dotter av kornetten Isak Tham, och friherrinnan Ulrika Dorotea von Buddenbrock.

Säteriet utbjöds till försäljning år 1795. I Göteborgs Tidning infördes en ganska noggrann beskrivning av gården och dess torp och frälsehemman. Denna finns med i boken Säterier i Skara stift, ref [43] och återges nedan:

Västarp beläget i Brismene sockn Börstigs Gäld, Frökinds Härad och Skarab. Län, 2 mill från Falköping, $4\frac{3}{4}$ D:o från Borås och $2\frac{3}{4}$ från Ulricehamn, äges och bebos af Ryttmäst:n och Ridd:n H. Gust. Silfversvärd. Säteriet består af 2 hela Mantal och de der under hörande Heman äro Gustafstorp Rårön, afhyst under Säteriet $\frac{1}{4}$ Mtl, Ekesgärdet Frälse 1. Mtl, Sonarp Nordg:n förmedlat från 1. til $\frac{1}{2}$ Mtl Storeg:d Brismene Frälse 1. Mtl, Östergärdet: förmedlat från 1. til $\frac{1}{2}$ D:o Raflabacken D:o $\frac{1}{4}$ Mtl, Äspholmen, som är i anseende til dess godhet i alt emot $\frac{1}{4}$ til Jordmån, men til Kronan Soldat och Präst för $\frac{1}{8}$ del. Arbetstorp på Säteriet 3:ne, nästan nybyggde, gör nu 7 dagsverke i vickan på egen kost, kunna odlas och derefter dagsverken ansenligen ökas, i anseende til Torpens förmånliga belägenhet och utrymme.

Säteriet är nästan upbyggt, har Characters byggning 34 al:r lång, och 17 D:o bred upsatt 1785 af utvaldt Furutimer med Sal och 6 Kamrar på bottn, 2:ne Gafvel Kamrar 4 Contoir och en stor Vind ofvanpå under spåntak. Rumen äro 5 al:r höga och försedde med kakelugnar i nedre våningen. Dessutom 4 särskilte Byggningar i flyglar mot stora Byggningen till alla behof. Ladug:n 2:ne Sädeslador, Halmlada imellan, 2:ne Logar under et Tak, Vagnbod, 2:ne Stallar med Höskull och Redskaps hus under et tak, 2:ne Fähus, Foderhus med Höskulle

under et tak, de 2:ne sistnämne Flyglar emot ladorne och på afstånd för eldsvåda. En smedja med tilbehör, stor Trägård omkring Mang:n med flere unga Frukt-trän af alla slag uti bördig jordmån för Jordfrukter.

Åkren består för det mästa af lerblandad mylla, deld uti 4 Gården, deraf et årligen trädess, de öfrige besåss med omkring 35 a 40 T:r af Larmsmässo Rog, Hvete, stridt Korn, Ärtor, Hafre. Hårdvallshö til 230 a 240 stackar, förutan Måsar, som gifva mycket och godt foder för boskap, då de fredas, hvartil flere socknar kunna med Lag, såsom MedInteressenter i Måsen, tvingas.

Sätessg:n har vacker situation, är omgifven af Gran och Löfskog, tilräckelig för alla behof, 3:ne Beteshagar för Hästar och Kor, Trädet tjenligt til Fårbete, god och stor Utmark. Åker och Äng afdelad med stenmur. Östergärdet brukas, äfven som Västarp, med egne Dragare, och de öfrige FrälseHemanen utgöra från VårFrudag til Helgemässa 36 och resten af Året 24 dagsverken i vickan på egen kost, spinna några marker Lin på Fjärdingen, inköra Hö och Säd, utköra gödsel och utgöra långresor, skjuts och annan handräkning efter tilsäjelse. Hemmanen äro uti ganska godt stånd til bruk och åbyggnad, de hafva bördig åker och äng, utvalt Mulbete, tilräckeliget och nära beläget Bräntorf, en del hafva skog til vedbränsel och stängsel, som de öfrige hämta i granskapet för sit ringa behof. Afsälgningen med spannemål och andra producter kan ej ske bequämligt, eller säljas til högre pris än vid Västarp. Egendomen är i Banquen skyldig 1000 RD:r och utbjudes til salu uti Götheb. Tidn. 1795 N. 23, der denna Beskrifning derpå finnes.

Gustafstorp / torpet

Enligt storskifteskartan fanns två byggnader i Gustafstorp, beteckning P nedan.

Gustafstorp räknades som $\frac{1}{4}$ mantal och hade marker på olika ställen, markerade med "p." (lilla p). Till exempel tillhörde Karls hemmet Gustafstorp samt även den nedre delen av Almenäså kern, se nedan.

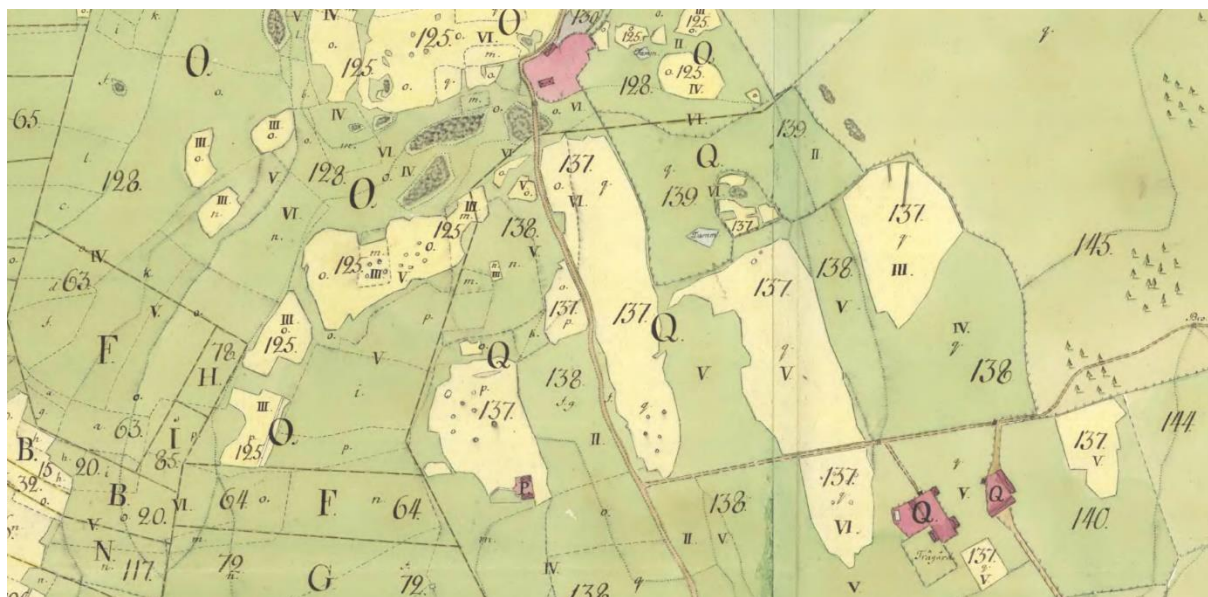

Bild 4: del av kartan från storskiftet 1784. P = Gustafstorp, Q = Västarp, O = Skattegården. Här kan man även se den gamla tomten vid Frumaden.

3 1/2	den östra jorden med ett hjörn som 2: till 1. — — —	01: 16	50: 24
30 1/2	155 ett skifte af Skogsbacken vid Eksgårdens Låka — — —	1: 7	1: 7
2.	156 en del af Måsen utför Ryttare Torpet med det stycket som		
26 1/2	Bokulla af Måsen häfadt som 3: till 2. — — —	15: 6	10: 4
23 3/4	Del öfriga i des proportion längd i norr af som 3: 2.	20: 25	19: 6
19.	Summa. 156: 17	152: 2	20
22 1/2	Molmar i Måsen oberäknade — — —	2: 7	
4 1/2	P. Gustafstorp 1/4 Rå och Rör under Säteriet Vestarp		
3 1/2	är belägit väster om Landsvägen mitt emot Vestarp		
14 1/2	och har haft enskild ägor; men som det af nu-		
7.	varande ägaren blifvit raceradt och ägorna lagda		
18.	under Säteriet så kommer det för att derunder		
7.	begräpas. Anmärkes allena att det haft Åker		
	6: 28 1/4. Ång — 24: 15. Intägter 4: 13.		
	Q. Västarp Säteri 2 hemman med 1/4 Rå och Rör till		
	lagt äges af Ryttmästaren och Riddaren af Konge		
	Majors Svärds Ordeu, Västbornes Herr Gustaf		
	Sjöfverfvärds. Hår till är		
	Byggningsstomt med trädgård — — —		

Bild 5: Gustafstorp 1/4 Rå och Rör under Säteriet Vestarp är belägit väster om Landsvägen mitt emot Vestarp och har haft enskild ägor men som det af nuvarande ägaren blifvit raceradt och ägorna lagda under Säteriet så kommer det för framtiden derunder begripas. Anmärkes allena att det haft Åker 6:28 1/4. Ång — 24:15. Intägter 4:13.

Långt senare i slutet av 1800-talet omnämns i husförhörslängden ett Gustavstorp igen i stället för det ena Karlshem, det fanns två Karlshem under en period. På storskifteskartan kan man se att det redan då fanns ett litet hus vid Karlshemmet och att marken runt detta tillhörde Gustafstorp innan skiftet.

Torpet, som "Välbemänte Herr Ryttmästare och Riddare sade sig skola afhyssas", finns med i husförhörslängden för Brismene 1777 – 1810 på sidan 7. Det bodde ganska mycket folk här in på 1780-talet, det är svårt att läsa årtalen men minst till 1783. När skiftet genomfördes hade det blivit "raceradt" enligt handlingen ovan, dvs revs i så fall före 25 aug 1784 då skiftet är daterat.

Skattegården

Westorph Skattegården var ett av fem skattehemman i Brismene. Gården var på 1 mantal och hade Rusthåll (nummer 108). I skattelängden kallades bonden för NN i Westorph, precis som frälsebönderna på Västarp. Den första gången som uttrycket Skattegården dyker upp i landskapshandlingarna är år 1617, sedan dröjer det till 1685: "Skattagården i Wästorph" och därefter är detta det officiella namnet i Jordeböckerna.

Skattegården låg uppe vid landsvägen i korsningen vid vägen ner mot Börsholmen och Äckrorna. Lämningar finns kvar men efter rättningen av vägen på 1930-talet går den numera tvärs över gamla gårdsplanen, den gjorde en krök nedanför kullen tidigare. Före mitten av 1700-talet gick landsvägen några hundra meter österut innanför skogskanten och vidare förbi Västarp vid Frumaden, dvs Skattegården låg en bit ifrån dåvarande landsvägen, se Bild 9 nedan.

Vid Laga skifte på 1840-talet fanns fem ägare och lika många hus + ladugårdar. Av detta bildades fyra gårdar: Börsholmen, Pålen, Skattegården 1 och Skattegården 2. Den femte delen köptes upp och brukades gemensamt av Pålen och Skattegården 2 fram till slutet av 1930-talet.

Skattegårdens historia är dokumenterad separat.

Sonnarp

Äldre benämningar Sunathorp, Sånnarph, Sandarp, Sonatorp. Enligt ortnamnsboken¹³ härstammar namnet ursprungligen från genitiv av fornsvenska mansnamnet *Sone* samt *torp*; 'nybygge'.

I ett brev³⁵ daterat den 4 juni 1376 pantsätter Orm Folkesson sitt "goz Sunathorp i Brissmundz sokn" till Arvid Arvidsson för 11 ½ mark. Det förefaller som om det då bara fanns en gård här men huruvida det var så eller inte går inte att säga enbart med detta som utgångspunkt.

Från mitten av 1500-talet och framåt fanns i alla fall här tre gårdar som låg (ligger) bredvid varandra, se nedan: A: Norrgården (Smeagården), B: Mellangården och C: Dalbogården.

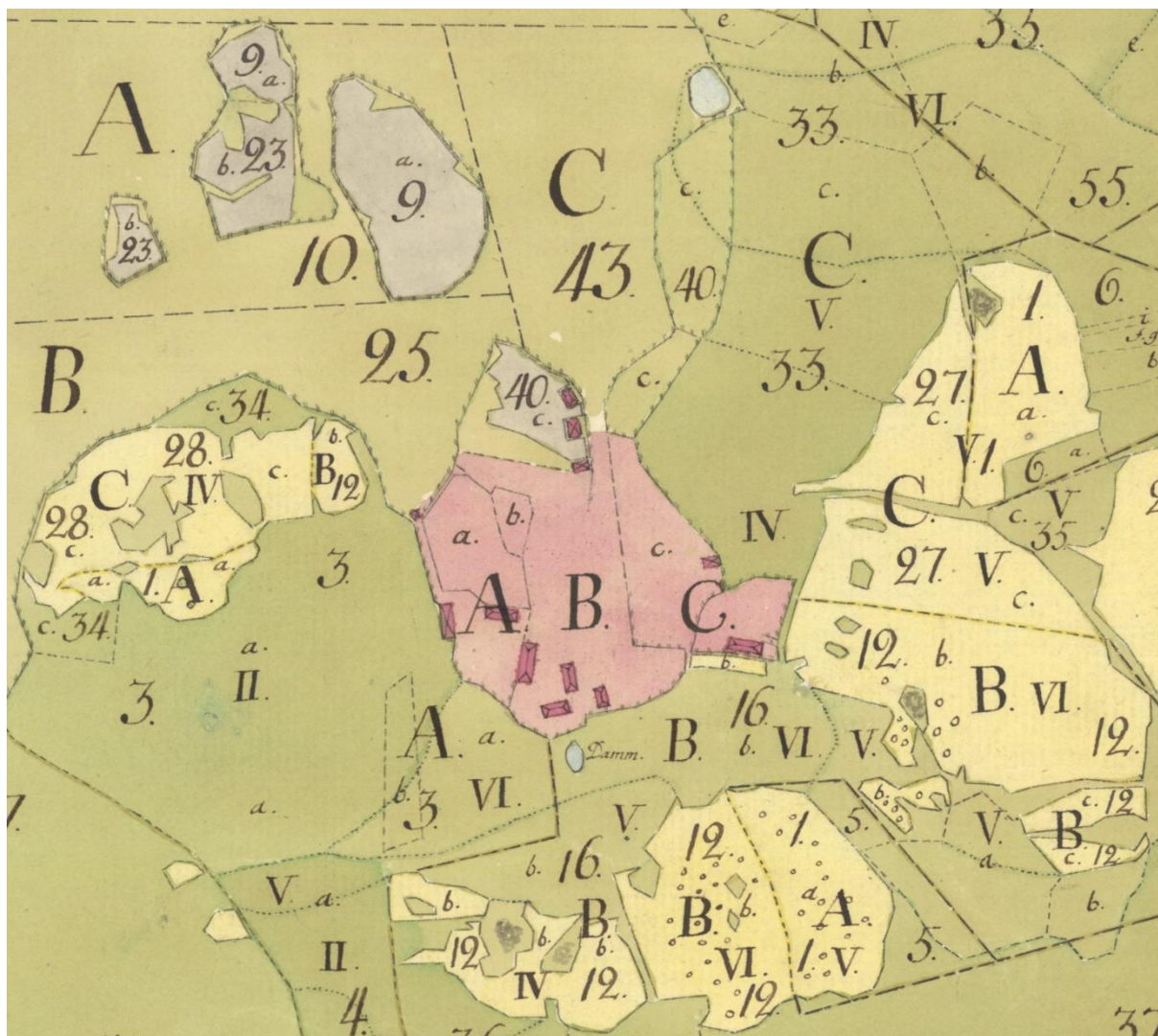

Bild 6: Sonnarp vid storskiftet 1782-1784. Enligt skifteshandlingarna markerar 40 soldattorpet vid Dalbogården (No 943).

Dalgården

Ett av fem skattehemman i Brismene, 1 mantal. I Landskapshandlingarna från 1500-talets senare hälft, mellan ca 1576 och 1621, kan man se att skattebonden hette Måns Dalbo. Dalgården höll med ryttare långt innan inskrivningsväsendet kom till och det finns en del anteckningar i marginalen om detta. I gengäld betalade man ingen ytterligare skatt till kronan, man fick så kallad afkortning.

Huruvida Måns tog sitt namn från gården eller tvärtom går inte att veta men han verkar (?) själv ha varit ryttare och utsänd till bland annat Finland och Lifland. Eftersom soldater tog andra namn i stället för enligt patronymikon som var det normala så kan man gissa att han tilldelades soldatnamnet efter gården.

Långt senare, vid storskiftet noteras följande:

"Dalbogården 1 Krono Skatte Augments hemman, som innehafves af Lars Andersson, Anders Ericsson, Anders Gabrielson och Anders Larssons Arfvingar till ¼ af hvardera, är i Rote med Bokulla och Lillegården i Börstig."

Augment betyder förstärkning – ekonomisk hjälp att hålla med soldat. Soldattorpet hade nummer 943.

Mellangården

En av fem skattehemman i Brismene, 1 mantal. Motsvarar Millomgården 2. Bonden anges i äldre tider som NN i Sonnarp så ibland är det omöjligt att avgöra om man avsåg Mellangården eller Dalbogården. Soldattorpet hade nummer 941.

Vid storskiftet anges följande:

Mellangården, 1 krono Skatte Aflöningshemman som äges af Anders Gabrielsson, Benct Svensson, Lars Larsson, Erik Svensson, Jan Svensson och Eskil Ambjörnsson till 1/6 hvardera och underhåller Soldat tillhoppa med Kläckaregården i Brismene, Norrgården i Angrimstorp och Lillegården i Ekarp.

Norrgården

Frälsegård under Västarp.

Från Storskifteshandlingen kan man läsa: *"Norrgården som och kallas Smeagården är Frälsehemman under Vestarp 1, förmedlat till ½, håller Soldat tillhoppa med Ekesgårde och Östergårde".*

Angrimstorp

Angrimstorp bestod av Mossagården samt av Norrgården (Nolgården 1) och har en intressant historia. Följande två brev skrevs på Gudhems kloster på 1400-talet:

- 1428-07-06: *Bengt Santasson tillskiftar Gudhems kloster Angrimstorp i "Brismene" socken mot en gård i Götene*¹⁵.
- 1431-06-12: *Bengt "Santason" i "Holmaengium" upplåter sin gård "Angersinstorp i Brismene" socken i utbyte mot en gård i "Homlængium"*¹⁶.

Holmaengium skall ha varit Holmäng vid Gudhem²¹.

Ovanstående stämmer med att gårdarna enligt landskapshandlingarna betalade skatt till klostren, dock betalade Norrgården sin skatt till Vadstena kloster, se nedan.

Mossagården

I Landskapshandlingarna från 1581 framgår att den del av Angrimstorp som bebos/arrenderas av Joenn är förlänad till "Greffve Peer" (Peder?). Innan hade gården skattat till Gudhems kloster.

På den geometriska kartan från 1645 benämns Mossagården Angrimstorp som "Frelße Grefuens gård". Den sorterade alltså inte under Västarp.

1695 övergår Mossagården från frälse- till krono-gård.

Vid storskiftet anges följande:

"Måsagården 1 förmedlat till ½ kronohemman Länsmans Boställe i Rote med Naglarp och Ödegården i Axtorp..."

Norrgården

År 1466 finns en gård i Brismene upptagen i Vadstena klosters jordebok⁴⁰ och detta måste rimligen ha varit Nolgården även om det inte explicit framgår. Gården skattade till klostret åtminstone fram till 1624, kanske längre. Detta kloster hade en särställning bland annat på grund av att det var så känt både inom Sverige och utomlands och verksamheten stängdes ner senare än på andra kloster. Åren 1603 och 1604 skrivs i stället Varnhems kloster i skattetabellen. Det är oklart hur och när gården bytte ägare från Gudhem till Vadstena, detta måste alltså ha skett någon gång mellan 1428 och 1466, men det förekom att klostren bytte gårdar sinsemellan.

På den Geometriska kartan från 1645 anges gården som "Crone". På kartan från storskiftet från 1784 finns en väderkvarn utsatt här, i östra kanten på nuvarande hustomt.

I landskapshandlingarna framgår att bonden hette Erik åren 1545 och 1564, därefter Anders ända från 1572 till 1624, först Anders Eriksson och därefter Anders Andersson så arrendet verkar ha gått i arv. Senare tar jordeböcker och mantalslängder vid, dessa är inte genomgångna för gården.

Vid storskiftet anges följande:

"Norrgården ½ förmedlat till ¼ krono Augment åbos af Bonden Eric Håkansson och är i rote med ofvannämnda Mellangård i Sånarp och deflere..."

Ekesgårde

Frälsehemman, 1 mtl, under Västarp. Förutom en Lasse i Ekisgårde år 1545 och Anders 1564 hette frälsebonden Jöns från 1572 ända fram till slutet av 1600-talet. Mellan åren 1607 till 1617 kallades gården i landskapshandlingarna för Ekilsbo respektive Ekesboo.

Östergården (Bryngelsgården)

Östergården var ett av fem skattehemman i Brismene. Gården var på 1 mantal. I landskapshandlingarna anges skattebonden uteslutande som NN i Brismene, gården räknades till själva byn. År 1545 hette bonden Brÿnolff och efter honom kom Håkon Brÿngelson och ytterligare efter honom kom Brÿngel med okänt efternamn, kanske Håkonson? Även 1630 – 40 fanns en Brÿngel på gården.

Östergården kallas Skattegården på den geometriska kartan från 1645.

Vid storskiftet 1784 anges följande:

Östergården äfven Bryngelsgården kallad 1 krono, hvarföre soldat underhålles på Ägorne med Storegården, åbos af Andor Andersson, Magnus Håkansson och Håkan Pehrsson...

Storagården

Frälsehemman under Västarp, 1 mantal.

Här bodde enligt tiondelängden en Olof Bagge 1571 – 1573 efter detta hette fräsebonden Arvid (Arfûid) med okänt efternamn och namnet finns med ända till 1630, så det kanske gick i arv. I tiondelängden finns parallellt även namnet Olof med.

Klockaregården

Anges som tillhörande kyrkan fram till och med 1624, då en Niels Eriksson bodde här. År 1630 anges den som kronohemman. Gården var på ½ mantal och här bodde klockaren. Äldre namn Clockarebolet, Clockaretomptan.

Stommen

Äldre namn Stompen, Stompen. År 1574 antecknas ”*Haffver her Anders i Bÿristig*”, herr Anders var prästen i Bÿrstig och gården skattade till honom. I landskapshandlingarna anges gården som Kÿrckohemman fram till 1624 och därefter som Cronohemman.

Vid storskiftet anges följande:

”Stommen 1 kronohemman tilldelt Prästegården uti Bÿrstig, som kyrkoherden Vålrevördige och Höglärde Magistern Herr Petrus Alÿn innehafver...”

Lillagården

Fram till år 1578 var Lillagården fräsegård men övergick 1579 till kronan.

I landskapshandlingen år 1574 finns noterat:

Jöns Skrifware ij Sylarp L: - 1

Bengt ij Brismene - 8 åhr ½ ödhe

”L” borde stå för Landbo. Fräsebonden Bengt hette Lassason i efternamn. Det ser ut som gården sorterat under Sylarp med ägare Jöns Skrifware, kan detta ha varit Silarps gård utanför Dalum?

I slutet av 1500-talet (ca 1580 till 1603) bodde en Arfûid Rasse i Lillagården och gården kallades runt år 1585 för Rassagården.

Till Lillagården hörde torpet ”Bodan” vid Bodabacken som ligger nedanför Hallan/Äckrorna vid vägen mot Kristabro.

Vid storskiftet anges följande:

”Lillegården ½ krono Skattehemman, som Jan Andersson äger och med Fräsegården i Bÿrstig, samt Mellangården i Tonarp håller soldat för...”

Gården var nu alltså friköpt från kronan.

Västergärdet

Gården tillhörde kyrkan och var på 1 mantal. Kallades precis som Östergärde vanligtvis bara för ”*gierdit*”. På kartan från 1645 anges ”*Gierdit fräse*” för Östergärde respektive ”*Gierdit crone*” för Västergärde.

Åren 1615 till 1620 är (Väster-)gierdit noterad som förlänt till Joen? Classon. I landskapshandlingarna anges gården som Kyrckohemman fram till 1624 och därefter som Cronohemman.

Östergärdet

Frälsehemman under Västarp på ursprungligen 1 mantal men sedan förmedlat till ½.

Vid storskiftet anges:

"Östergärdet 1 förmedlat till ½ Frälsehemman under Västarp, som är i Rote med Nohlgården i Sånarp och Ekesgårde..."

Hallen

Hallen var ett av fem skattehemman i Brismene. Gården var förmedlad från 1 mantal till 3/8 mantal vilket påverkade skatteuttaget. Hallen eller Hallegården låg i byn där missionshuset (bygdegården) nu ligger och skall ha fått namnet från berghällarna där. År 1545 hette skattebonden Torsten Skräddare och samma namn anges även 1564. Sedan följer Olof, Torbiörn, Håkon, Anders.

Husen verkar ha flyttats till Nygården någon gång mellan 1619 och 1645. År 1619 skrivs skattebonden Torbiörn på Hallen nämligen fortfarande som boende i Brismene by. På den geometriska kartan från 1645 kallas gården Hallegården och ligger vid Nygården.

I Fritz Landins anteckningar fanns följande historia nedtecknad (Fritz var min morbror och bodde i Millomgården, Sonnarp):

ORSAKEN TILL ATT HALLEN FÖRFLYTTADES FRÅN BRISMENE ROTE.
= = = = =

Öster om Brismene kyrka låg fordoms en gård som kallades Hallera (på samma plats där missionshuset och småskolan nu ligger). På grund av att gården låg bakom Brismene by hade den fått öknamnet "Räva". Detta förtröt ägarna storligen. Någon föreslog dem att köpa hem en tunna öl och fägnar byborna mot löfte att aldrig kalla gården "Räva" mera. Det tyckte de var ett bra förslag, de köpte hem en tunna öl och alla byborna lovade. Det blev en fest, men när de blevo rusiga skulle de enligt tidens sed gå ut på vägen och sjunga. Och de sjöng:

Nu är ölet slut och tunnan den är tōrr
och går'n skall heta "Rōva" nu som förr.

Ägarnas förtrytelse blev inte precis mindre efter detta och den ene av dem beslöt att flytta gården till halla-berget där Nygården nu ligger. Den kallades "nya gården". Därav Nygården.

Den andre ägaren bodde kvar till 1849 års ägoskifte, då han begärde att få sin ägodel förlagd till Äkrorna.

Så var hela gården flyttad, endast brunnen blev kvar. Den kallas "Halla-brunn" än i dag.

(Källa: H.O. Östberg)

Ja att man skulle bott kvar kan nog inte stämma eftersom inga hus finns kvar på det ursprungliga stället vid storskiftet men historien visar åtminstone på att en flytt ägt rum.

"Hallan 1 förmedlat till 3/8 kronoskattehemman som ock kallas Nygården och äges av Olof Jansson och Bengt Börjesson och är i Soldat Rote med Skattegården och Kronogården i Ekarp..."

I mantalslängden från 1662 dyker gården upp tillsammans med Espholmen och (Elin?) på torpet under rubriken Nybygge:

- Anders i Raflebacken
- Hustru (Inger?)

Dyker precis som Råflabacken upp som nybygge i mantalslängden från 1662:

- Jon i Espholmen

Äldre namn Tågan, Tongan. Gården var på ½ mantal och ägdes av kronan. På 1570-talet är gården noterad som "öde" dvs marken odlades inte och gården kunde inte betala skatt. Benämns "En gårdh i Tågan" utan något personnamn. "Upptogs 1581 på 4 åhrs frist".

Åren 1614 till 1620 är Tången noterad förlänad till Harald Eriksson (lite otydligt namn). Gudmund är arrendator.

Geometrisk avmätning gjordes 1645 tillsammans med resten av Brismene samt även år 1724, referens [23], se bilden nedan.

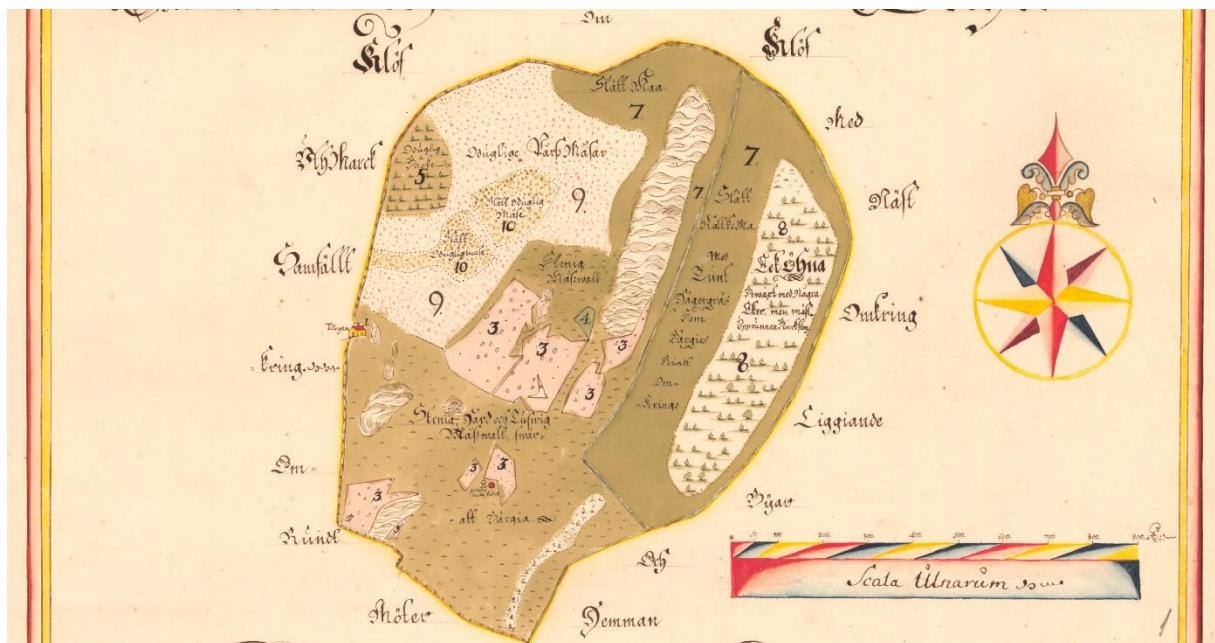

Bild 7: Karta från 1724, referens [23]. Det "gambla husstället" syns vid den röda pricken (2) och nya husbebyggelsen vid (1).

Vid storskiftet finns en kvarn vid bäcken efter Tången, se utdrag från kartan nedan.

Bild 8: Vid storskiftet fanns en vattenkvarn vid Tången, vid bäcken. Notera att vattendrag ofta inte ritades ut särskilt noggrant på kartorna. Vägar däremot brukar anges tämligen exakt.

Vid storskiftet anges följande:

"Tången $\frac{1}{2}$ kronoskatte belägit i norra änden af Utmarken bredvid Landsvägen, har alla sina ägor inom sockensträngen och..."

Vägar

Vägen från kyrkan och söderut gick annorlunda jämfört med idag. Den ser ut att ha gått ganska nära Nygården och sedan fortsatt mera rakt fram, ut över åkern mot skogsbrynet (där fanns en lönnkrog, "kloa") och vidare strax innanför nuvarande skogskant fram mot Frumaden och passerade Västarp som tidigare låg där, se kartan⁶ nedan.

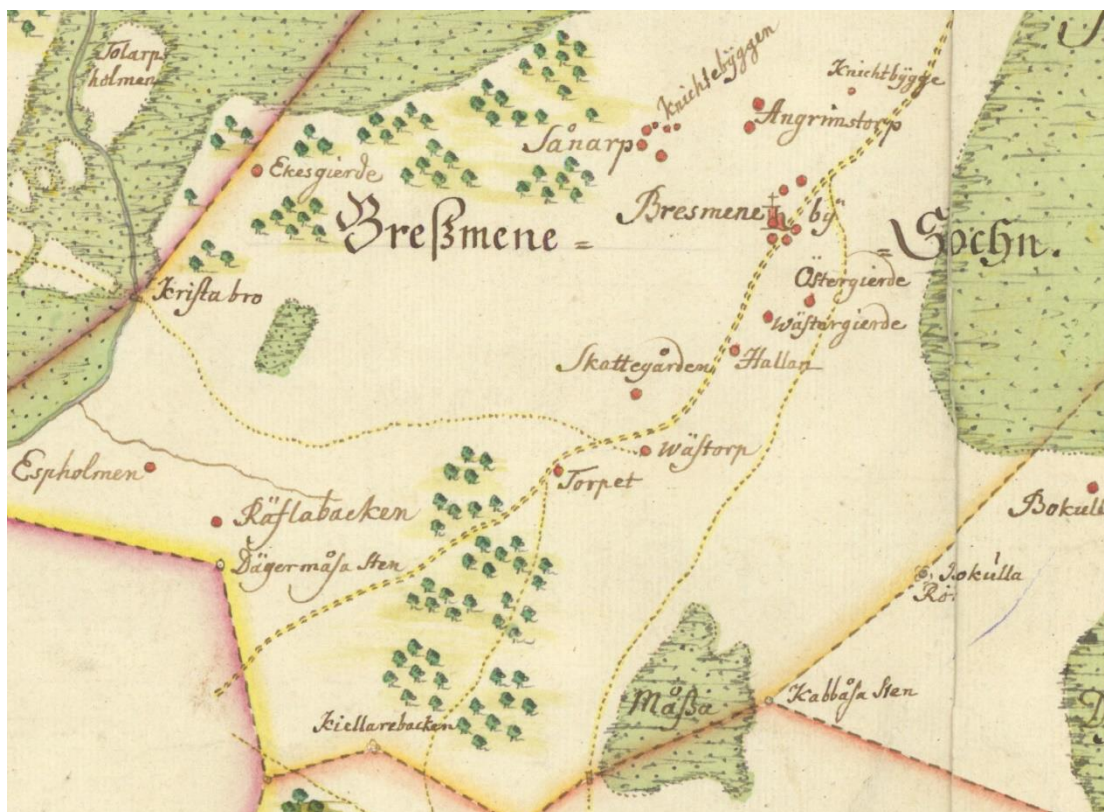

Bild 9: Detalj från kartan⁶ över Frökinds härad från 1714. Västarp låg fortfarande vid Frumaden och landsvägen gick inte förbi Skattegården utan längre österut. Gröna väg till höger.

Vägen gick sedan vidare väster om Torpet mot Döve via Almenäs, Karlshemmet och "GamleRoses" (Körgården). Torpet, eller Gustafstorp som det egentligen hette, låg på höger sida om nuvarande väg om man åker söderut, innan Smedjetomten, "Smia" och ca 100 meter ut på gårdet.

Den nuvarande Tornarpsvägen finns också med samt vägen mellan Brismene kyrka och Börstigs kyrka, den som senare kom att kallas "Gröne väg". Vidare syns en väg från Västarp till Jäla via Kristabro.

Gröne väg

Vägen är utmärkt på storskifteskartan som "Ödelagd Wäg emellan Kyrkorne", dvs mellan Brismene och Börstigs kyrkor. Den syns även på häradskartan från 1714, se ovan, samt delvis på kartan från Laga skifte.

Vägen gick från Brismene kyrka förbi framför Östergärdet samt ett torp/stuga på gränsen mellan Östergärdet och Västergärdet, på Västergärdets ägor. Sedan mot nuvarande Högeslätt och följer sedan Högeslättsvägen ut till landsvägen och vidare på denna. Tydliga lämningar finns bland annat i Nygårds skog vid Sköttlöcka samt på Västergärdets ägor.

Från Fritz Landins anteckningar kan man läsa följande:

Det fanns på 1700-talet en väg genom Brismene, som sedermera blev kallad Gröneväg. Därmed torde förhålla sig sålunda:

Landsvägen delade sig vid Brismene kyrka. Den ena grenen fortsatte rakt fram mot Tornarp och vidare mot Borås. Den andra sträckte sig förbi Östergärdet och Högeslätt vid Ekarps mosse mot Börstig. Denna gren var landsväg till i mitten av 1700-talet. Då flyttade dåvarande ägaren till Västarp säteri: kapten Silversvärd; gården från kullarna vid Frumads-dammen till dess nuvarande plats, och då ville han att landsvägen gå förbi även den nya gården. Då byggdes vägen från Ekarps mosse till Tornarpsvägen.

Den gamla vägen blev då överflödig. Den kördes ej och underhölls ej. Den gräsväxte och blev grön. Därav torde namnet Gröne-väg ha uppkommit.

Vägen till Ekesgårde

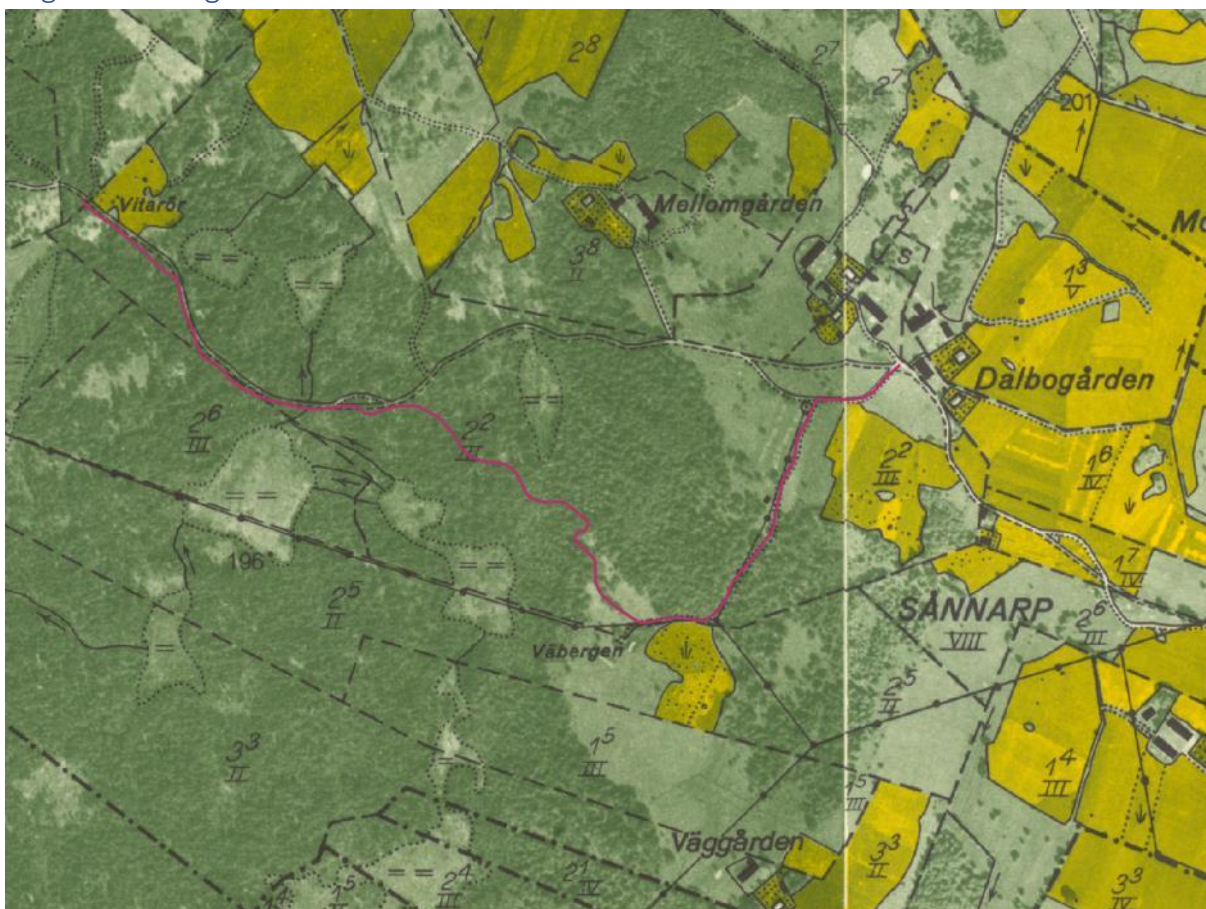

Bild 10: Den gamla vägen, inritad i rött på den ekonomiska kartan^{26 24} från 1960-talet, gick från Dalbogården mot Väbergen och svängde där åt höger genom skogen, det som kallades "Kärleksstigen" förr. Här syns även de rättningar av den nya vägen som gjordes på 60-talet.

År 1847, vid Laga skifte gick vägen fortfarande via Väbergen, se bilden ovan. Dvs vägen tog av åt vänster mitt för Dalbogården, ganska mycket av denna finns kvar även idag 2022. Jag har ingen uppgift på när den nya sträckningen drogs.

Vägen över Kristabro

Enligt traditionen skall Kristian Tyranns trupper ha passerat över Lidan vid Kristabro under sina härjningar i Västergötland när de tog sig från Norra Åsarp mot Jäla år 1520, någon gång efter slaget vid Åsundens is. Efter segern där drog danskarna vidare och brände bland annat Bogesund, Falköping, Skövde och Skara.

Bron gick över Jäla-ån (Lidan) och låg på nuvarande Ekesgärdes mark strax innanför gränsen mot Skattegårdens ägor. Ån har ju rätats ut på 1900-talet, den gamla sträckningen som gick längre in åt Brismene-hållet vid bron, kan anas i landskapet. Det finns tydliga lämningar kvar av stenlagd väg på Brismene sida och platsen är utmärkt på Jäla sida med en stolpe och skylt.

Bild 11: Kristabro sedd från ån vars sträckning är ändrad ca 10 m jämfört med förr.

Via Fornsök²⁰ får man följande information:

- 1) Stenbro, ca 60 m l, 6 m br oklar begränsning. Övertorvad, enstaka hållor 1-3 m br i ytan. Lämningen syns som en vall 2 m, 40cm lämningen i V delen löper en övertorvad stenmur, ca 30 m l, 2m br och 0,3 m h.
- 2) Tradition, Kristian Tyrann gick över ån här under sina plundringståg i Västergötland. Platsen kallas för Krestabro (Götlind: Saga, sägen och folkliv i Västergötland, efter L Jansson 1926).
- 3) Fyndplats, svärd av järn, med parerstång och balanskula, samt nu förstört handtag av trä. Svärdet ägs av Falbygdens museum nr 556

L Jansson 1926. Kristian II gick över bron år 1520. Enl traditionen byggdes bron vid detta tillfälle. Vid bron har hittats flera hästskor av "mycket små mått".

253. **Kristian Tyrann har gått över Lidan vid Krestabro.**

Brismene i Frökinds härad. Efter uppt. av L. Jansson 1926. VFK.

Gränsen emellan socknarna Brismene och Jäla utgöres till en del av ån Lidan. Där finns en plats, som kallas Krestabro samt en håla i ån, som heter Krestahölj. Där gick en gång Kristian Tyrann under sina plundringståg i Västergötland över ån, när han kom från Norra Asarp och tog vägen genom Brismene och Jäla.

I brons närhet har man hittat ett svärd av järn samt flera stycken hästskor av mycket små mått.

Bild 12: Från Götland: Saga, sägen och folkliv i Västergötland¹⁸, 1926.

Det visar sig svårt att verifiera händelsen men själva berättelsen och fynden tillsammans talar för att trupperna, eller del av, verkligen har gått över här. Om det var 1520 så var det Otto von Krumpens trupper som var här, han gick senare mot Tiveden och vidare mot Stockholm. Kristian själv tog sig med flottan sjövägen och en mindre styrka gick via Jönköping och öster om Vättern.

Huruvida bron byggdes då eller senare går inte heller att säga, det verkar konstigt att man skulle ta sig tid med något sådant och andra varianter på berättelsen säger att hästarna gick ned sig i mossen osv.

Årtalet 1520 är ju inte heller självklart, Kristian tog sig från Norge till Västergötland och Finnveden och plundrade och brände redan år 1511, innan han blev kung och danska trupper kom också 1566 och brände bland annat Falköping, se Ödeläggelsen anno 1566²² av Lars Bägerfeldt.

Källmaterial: Kartor och lantmäterihandlingar

Den Geometriska karten från 1645

Referens [1], [2], [3], [4] och [5].

Den äldsta "riktiga" storskaliga karta över Brismene är den så kallade Geometriska karten från år 1645. Den kan verka lite svår att tyda och att koppla till hur det ser ut idag men den är ändå ganska välgjord för den tidens mått och om man med datorns hjälp överlagrar den på först Storskifteskarten och därefter på en modernare karta så kan man se vilka åkrar som fanns redan då och vilka som tillkommit eller utökats eller kanske försvunnit.

Gården markerades på den Geometriska karten bara med en hussymbol, hur många byggnader som verkligen fanns framgår alltså inte.

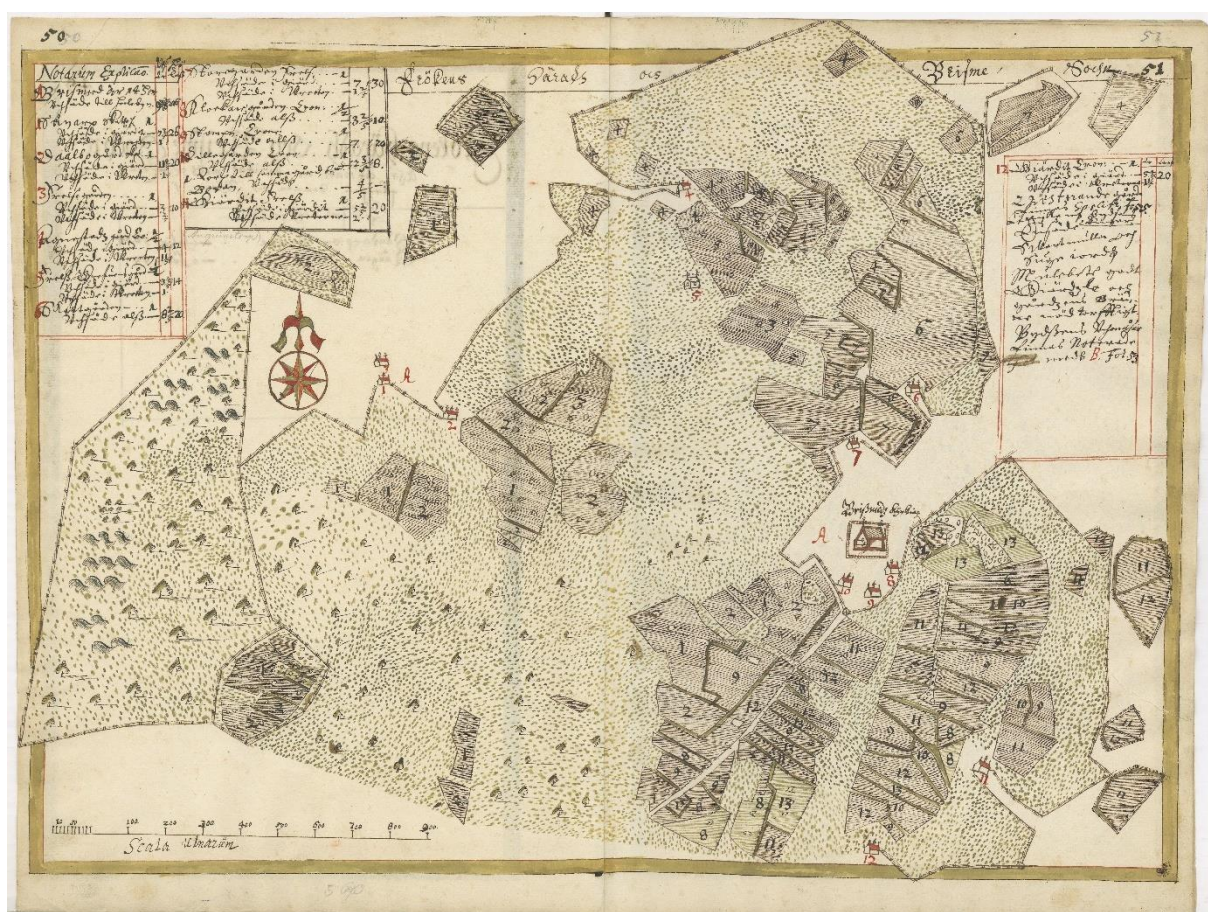

Bild 13: Brismene by, Sonarp och Angrimstorp år 1645.

Bild 14: Del av geometriska kartan från 1645 över bland annat Skattegården, justerad så att norr pekar uppåt. Nuvarande väg i rött (korsningen mot Börsholmen i mitten). Ungefärlig placering av Wästorp vid Frumaden samt Gustafstorp i rosa. 14 = Wästorp skatte (Skattegården), 13 = Hallegården (Hallan/Nygården). 15 hör till Västarp

Marken nedanför den rödstreckade linjen tillhörde Västarp Sätessgård.

Textbeskrivningen till kartan rubriceras *Notarum Explicatio* och där anges förutom typ av jord; krono, skatte eller frälse också gårdarnas storlek dels i mantal, dels i hur många tunnor utsäde som gick åt för att beså åkermarken och hur många lass hö man kunde skörda normalt.

		Hemman	Vtsäde Tunner	Höö Laß	
1	Sånarp skatte	1			Mellangården
	Vthsäde i giärdit		7 3/5	26	
	Vthsäde i wreten		1		
2	Daalbo gård skatte	1			Dalbogården
	Vthsäde i giärdit		11 4/5	20	
	Vthsäde i wreten		1		
3	Frese gården	1			Norrgården (Smeagården)
	Vthsäde i giärdit		3	10	
	Vthsäde i wreten		2/5		
4	Agnestadz gård crone	½			Angrimstorp Norrgården
	Vthsäde i giärdit		4	12	
	Vthsäde i wreten		1 1/5		

5	<i>Frelße Grefuens gård</i>	$\frac{1}{2}$			Angrimstorp Mossagården
	<i>Vthsäde i giärdit</i>		$3 \frac{4}{5}$	14	
	<i>Vthsäde i wreten</i>		1		
6	<i>Skattegården</i>	1			Östergården, Bryngelsg.
	<i>Vthsäde alß</i>		$8 \frac{2}{5}$	20	
7	<i>Storegården frelse</i>	1			Storegården
	<i>Vthsäde i giärdit</i>		7	30	
	<i>Vthsäde i wreten</i>		$1 \frac{2}{5}$		
8	<i>Klockare gården crone</i>	$\frac{1}{2}$			Klockaregården
	<i>Vthsäde alß</i>		$3 \frac{2}{5}$	10	
9	<i>Stompn crone</i>	1			Stommen
	<i>Vthsäde allß</i>		7	20	
10	<i>Lillegården crone</i>	1			Lillegården
	<i>Vthsäde alß</i>		$2 \frac{3}{5}$	8	
	<i>1 torp till samma gård brukas Bodan, Vthsäde</i>		$4/5$		Bodabacken
11	<i>Giärdit frelse</i>	1			Östergärdet
	<i>Vthsäde i giärdit</i>		$5 \frac{2}{5}$	20	
	<i>Vthsäde i wreterne</i>		2		
12	<i>Giärdit crone</i>	1			Västergärdet
	<i>Vthsäde i giärdit</i>		$5 \frac{4}{5}$	20	
	<i>Vthsäde i wreterne</i>		$1 \frac{1}{5}$		
13	<i>Hallegården crone</i>	1			Nygården
	<i>Vthsäde i giärdit</i>		5	16	
	<i>Vthsäde i wreten</i>		$7 \frac{1}{2}$		
14	<i>Wästorp skatte</i>	1			Skattegården
	<i>Vthsäde i giärdit</i>		$11 \frac{2}{5}$	20	
	<i>Vthsäde i wreten</i>		$3/5$		
15	<i>De åkrar som är noterade medh 15. Lyda till Wästorp sätegårdh.</i>				Wästarp

Hallegården står som "Crone" detta är lite konstigt, Hallan ser ut att ha varit skattehemman i alla tider.

Ett tunnland var 14000 kvardatalnar, en Rydaholms-aln 0,593 m.

Vret är nyodling eller ett avsides beläget stycke odlad mark. En tunna var ca 150 – 160 liter på den tiden (165 liter fr. o. m. 1739). Hur stort ett lass hö var varierade, men ca 200 kg brukar anges¹⁷. På 1500-talet var tunnan större, en västgötatunna var då 176 liter och det gick sex skäppor på en tunna.

Concept Charta öfver Frökinds Härad 1714

Referens [6].

Konceptkartan är egentligen själva skissen som sedan renritades (renoverades) och gav upphov till renovationskartan vilken sedan arkiverades centralt. Den här versionen är trots namnet vacker att titta på.

Kartan är inte speciellt exakt, snarare tvärtom. Att försöka överlagra den på en modern är nästan ogörligt. Däremot finns vägarna genom Brismene utritade så som de såg ut innan den nya sträckningen drogs i mitten av 1700-talet och det är den enda kartan jag hittat som har med dessa, se avsnittet om vägar ovan.

Geometrisk avmätning Tången 1724

Referens [23].

Oklart varför denna utfördes. Gården var på $\frac{1}{2}$ hemman förmedlat till $\frac{3}{8}$ och man kan se att husstället är flyttat ca 500 alnar åt nordväst.

Storskifte 1782 – 1784

Referens [7].

År 1757 utfärdades en förordning om storskifte. Vid storskiftet flyttades inte husen men det var väldigt stora förändringar i fördelning av ägor.

Själva kartan är uppdelad på tre blad, bredd drygt 130 cm och höjd ca 60 cm vardera. Till kartan hör lantmäterihandlingen på 4 blad. Dessa är mycket välskrivna och förhållandevis lätta att läsa. Allt kan laddas ner digitalt från Lantmäteriets hemsida, Historiska kartor (2022).

Kartan visar hur det såg ut före och efter skiftet. Varje gård har en bokstav. Små bokstäver betecknar markens tillhörighet före skiftet och stor bokstav tillhörigheten efteråt. Skillnaden är stor, innan skiftet hade varje gård mark här och var, förmodligen en kvarleva från ett tidigare medeltida så kallat solskifte.

I lantmäterihandlingarna från skiftet finns även ägare till gårdarna omnämnda samt areal och beskaftenhet på marken.

Två kvarnar finns utsatta:

- Väderkvarn vid Nolgården Angrimstorp: *"wäder-qwarn"*
- Vattenkvarn vid Tången: *"qwarn till Tången"*

Laga enskifte Tången 1824 – 1831

Referens [8].

Tången skiftades redan 1831 enligt förordningen om enskifte som kom 1804 för Skaraborgs län. Skillnaden i antal byggnader sedan storskiftet är stort, det finns många fler nu, 1780 fanns bara en ladugård och ett hus. Gården, förmedlad från $\frac{1}{2}$ till $\frac{3}{8}$, delades i fyra delar:

A: Kopparslagaren J. ?. Nissvandt äger 3/32 Mantal och har bekommit med rättighet att quarbo...
B: Nämndemannen Claes Andersson äger 3/32 Mantal, quarbor på gamla tomten och bekom...
C: Anders Larsson äger 3/32 Mantal och bekom med skyldighet att utflytta...
D: Lars Bengtsson äger 3/32 Mantal och bekom med rättighet att quarbo på gamla tomten...

Laga skifte 1841 – 1847

Referens [9].

Handlingen omfattar tre kartblad samt lantmäterihandling på ganska många sidor. Notera att det finns två versioner av kartan på nätet den ena har mycket högre kvalitet jämfört med den andra.

Skiftet omfattade inte Ekesgårde, detta gjordes senare, se nedan.

Vid Laga skifte hade antalet hus ökat dramatiskt jämfört med hur det såg ut vid Storskiftet.

Bokstavsbeteckningarna från det tidigare skiftet har behållits och gårdarna delas nu upp i delar beroende på ägarförhållandena. Som exempel kan nämnas Skattegården som splittrades upp i fem delar varav det bildades fyra gårdar: Pålen, Börsholmen, Skattegården vid landsvägen och Skattegården på höger sida om vägen mot Börsholmen.

I handlingarna anges om ägaren hade *”rätt att quarbo”* eller *”skyldighet att utflytta”*. De gårdar vars hus flyttades fick ersättning från *”byalaget”*. Intressant är även estimeringen av flyttkostnaden för respektive hus, här står lite om hur husen såg ut, om det var brädfodrat till exempel och om övervåningen var inredd osv.

Precis som för storskifteshandlingen är texten förhållandevis lättläst och välskriven.

Laga skifte Ekesgårde 1855 – 1857

Referens [41].

Ekesgårde, numera Ekersgårde, skiftades något senare än resten av byn. Handlingen omfattar ett kartblad samt lantmäterihandling på drygt 30 sidor.

Häradsekonomiska kartan 1878 – 1879

Referens [28], [29] och [30].

Dessa var väl ett viktigt underlag för Torpinventeringen¹¹ på 70-talet. Många torp finns fortfarande med på den här kartan och utflyttningen vid Laga skifte är gjord. Här finns alltså mycket intressant information att hämta.

Brismene finns på två kartblad: Jäla²⁸ och Norra Åsarp²⁹. Dessutom finns en tillhörande beskrivning³⁰ över gårdarna i Brismene och hur mycket åker, äng skog osv som fanns.

Generalstabskartan 1891, 1934 och 1944

Referens [31], [32] och [33].

Dessa är i skalan 1:100 000 men innehåller ändå mycket detaljerad information. Man kan titta på skillnaden mellan 1934 och 1944 och här kan man till exempel se att byggnaderna vid Skattegårdens soldattorp vid Gunnarsberget fanns kvar 1934 men är borta 1944.

Referenser

Ref	År	Dokument	Referens	Länk/Akt (<i>OBS: gällde nov 2022</i>)
1	1645	Geometriska kartan över Brismene	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	P22-3:p4:50-1 55 (Byn + Skatteg/Nyg) P22-10:P4:53 (Tången)
2	1645	Geometriska kartan över Brismene, 3 sidor	https://riksarkivet.se/visa-kartsamlingar Projekt Äldre geometriska kartor, Lantmateriet, SE/RA/81003/1/P4, bild 33-35	https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/R0000182_00033
3	1645	Text Brismene by Texten på kartan transkriberad	Riksarkivet: Sveriges äldsta storskaliga kartor https://riksarkivet.se/visa-kartsamlingar	P4:50-51 (221101: länken verkar har slutat fungera)
4	1645	Text Skattegården mm Texten på kartan transkriberad	Riksarkivet: Sveriges äldsta storskaliga kartor https://riksarkivet.se/visa-kartsamlingar	P4:54-55 (221101: länken verkar har slutat fungera)
5	1645	Text Tången Texten på kartan transkriberad	Riksarkivet: Sveriges äldsta storskaliga kartor https://riksarkivet.se/visa-kartsamlingar	P4:53 (221101: länken verkar har slutat fungera)
6	1714	Concept Charta öfver Frökinds Härad	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	P27
7	1782	Storskifte	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	P22-3:1
8	1831	Laga skifte Tången	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	16-BRI-2B
9	1849	Laga skifte Brismene	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	16-BRI-9
10		Brismenefolk	Kinneveds Hembygdsförening www.kinneved.se	http://www.kinneved.se/grannar.html
11	1974	Torpinventering Brismene Hembygdsförening		
12	1980	Börstigsboken Börstigs hembygdsförening	Svärd & Söner Tryckeri AB Falköping 1980	
13	1961	Sveriges ortnamn, Ortnamnen i Skaraborgs Län Del III, Frökinds Härad, Territoriella namn Ivar Lundahl	Carl Bloms Boktryckeri A.-B. Lund 1961	Länk: Ortnamn Frökinds härad
14	-	Databas över ortnamn i Sverige	Institutet för språk och folkminnen www.isof.se	Länk: Sökning "Brismene"
15	1428	Bengt Santasson tillskiftar Gudhems kloster Angrimstorp i "Brismene" socken mot en gård i Götene.	Riksarkivet – Medeltidsbrev SDHK nr 21017, datering 1428-07-06 (original)	Länk: Angrimstorp 1428
16	1431	Bengt "Santason" i "Holmaengium" upplåter sin gård "Angrimstorp i	Riksarkivet – Medeltidsbrev SDHK nr 21603, datering 1431-06-12 (original)	Länk: Angrimstorp 1431

		Brismene" socken i utbyte mot en gård i "Homlængium"		
17	2022	Fårad mark, Handbok för tolkning av historiska kartor och landskap Niklas Cserhalmi	Bygd och natur ISBN: 9789149142918 Ny utgåva kom 2022.	Länk: Fårad mark
18	1926	Saga, sägen och folkliv i Västergötland Johan Götling	Edv. Berlings Nya Boktryckeri A.-B. 1926	
19	2018	Fornsök Simmeshögen	Riksantikvarieämbetet Fornsök L1963:9317 Gravfält Fornlämning RAÄ-nummer:Brismene 25:1	Länk: Fornsök Simmeshögen https://app.raa.se/open/fornsok/
20	2018	Fornsök Kristabro	Riksantikvarieämbetet Fornsök L1963:8785 Bro Övrig kulturhistorisk lämning RAÄ-nummer:Brismene 27:1	Länk: Fornsök Kristabro https://app.raa.se/open/fornsok/
21	1954	Sveriges ortnamn, ortnamnen i Skaraborgs Län Del IV, Gudhems Härad, Territoriella namn Ivar Lundahl	Carl Bloms Boktryckeri A.-B. Lund 1954	Länk: Ortnamn Gudhems härad
22	2015	Ödeläggelsen anno 1566 Lars Bägerfeldt	Lars Bägerfeldt https://lasse345.wordpress.com/	Länk: Ödeläggelsen Anno 1566
23	1724	Geometrisk avmätning Tången	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	P22-10:1
24	1962	Ekonomiska kartan Brismene, 7D7c62	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	Länk: Ekonomiska kartan Brismene 1962
25	1962	Ekonomiska kartan Börstig, 7D6c62	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	Länk: Ekonomiska kartan Börstig 1962
26	1962	Ekonomiska kartan Jäla, 7D7b62	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	Länk: Ekonomiska kartan Jäla 1962
27	1969	Ekonomiska kartan Döve, 7D6b69	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	Länk: Ekonomiska kartan Döve 1969
28	1879	Häradsekonomiska kartan Jäla, 34-2	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	Länk: Häradsekonomiska kartan Jäla 1879
29	1879	Häradsekonomiska kartan Norra Åsarp, 34-3	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	Länk: Häradsekonomiska kartan Åsarp 1879
30	1881	Beskrifning till kartan öfver Frökinds Härad	P.A. Norstedt & Söner, Kongl. Boktryckeriet, Stockholm 1883	
31	1891	Generalstabskartan Ulricehamn, 34-1	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	Länk: Generalstabskartan 1891
32	1934	Generalstabskartan Ulricehamn, 34-5	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	Länk: Generalstabskartan 1934
33	1944	Generalstabskartan Ulricehamn, 34-6	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	Länk: Generalstabskartan 1944
34	2003	Svenskt ortnamnslexikon	ISBN 91-7229-020-X	Länk: Svenskt ortnamnslexikon

35	1376	Orm Folkesson pantsätter sin egendom Sannarp i Brismene socken till Arvid Arvidsson för 11 1/2 mark.	Riksarkivet – Medeltidsbrev SDHK nr 10821, datering 1376-06-04	https://sok.riksarkivet.se/sdhk "10821"
36	1308	Arnfrid Johansdotter upprättar i närvaro av domprosten Bengt i Skara sitt testamente.	Riksarkivet – Medeltidsbrev SDHK nr 2264, datering 1308-10-04	https://sok.riksarkivet.se/sdhk "2264"
37	1311	Biskop B (Brynolf Algotsson) i Skara vidimerar Arnfrid Johansdotters från Jäla (?; "ialum") testamente (av 13081004, DS 1599)	Riksarkivet – Medeltidsbrev SDHK nr 2401, datering 1311-02-10	https://sok.riksarkivet.se/sdhk "2401"
38	1334	Ulf Håkanssons hustru Bengta Håkansdotter testamenterar sin gård Gottlösa i Veta socken till Alvastra kloster, där hon väljer sin grav, och återlämnar till sin man en morgongåva hon fått av honom. Hon giver gårdar och nybyggen, penningar, smycken, kläder, tyger, spannmål m.m. till olika kyrkor och personer.	Riksarkivet – Medeltidsbrev SDHK nr 4051, datering 1334-05-06	https://sok.riksarkivet.se/sdhk "4051"
39	1363	Kung Magnus tilldömer Odde Kraam rätt att återlösa sitt mödernegods i Brismene, vilket hans mormor olagligen bortgivit.	Riksarkivet – Medeltidsbrev SDHK nr 8292, datering 1363-03-19	https://sok.riksarkivet.se/sdhk "8292"
40	1466	"paroccia brysmene..." Skatt som skall betalas till Vadstena kloster noterad i jordeboken.	C 32 - Vadstena klostets jordebok Folio 42	https://www.alvin-portal.org/alvin/imageViewer.jsf?dsId=ATTACHMENT-0089&pid=alvin-record:177701
41	1856	Laga skifte Ekesgärde	https://historiskakartor.lantmateriet.se/	16-BRI-11
42		Gustaf Silfversvärds anor	Adelsvapens genealogi Wiki	Adliga ätten Silfverswärd nr 184 Se TAB 29
43	1975	Beskrivning av Västorp från annons i Göteborgs Tidning 1795.	Säterier i Skara stift Olof Sundholm, 1975	
44	1507	Väpn. Knut Arvidsson och Olof Arvidsson skiftar jord med välborne Anders Eriksson, häradshövding i Laske härad, i fyra vittnens närvaro (bl.a.	Riksarkivet – Medeltidsbrev SDHK nr 35931, datering 1507-09-08.	SDHK-nr: 35931

		Broder But) och byter bort Brandstorp i Trökörna socken, Viste härad, mot Attorp i Säms socken, Kinds härad.		
45	1613 - 1618	Älvsborgs lösen	Älvsborgs lösen 1613, Kommissariernas m.fl. räkenskaper för den lokala uppbörden av Älvsborgs lösen, SE/RA/5117/IV/78 (1614-1619), bildid: A0066083_00498	Länk